

סיכום המסע באירופה:

במבט לאחור מפתיע עד כמה מועט המטען שנוסף לאותן "שלוש מזוודות הרוח" שנשאתי עימי כאשר יצאתי לאירופה. במיוחד נכון הדבר בתחום החזותי, כי דווקא בו השתדלתי שלא להחמיץ דבר "לספוג הכול ורק אחר כך למיין", כפי ששמעתי את אבא אומר לאמנים הצעירים שהתייעצו איתו לפני שיצאו למסע הלימודים בפאריז. אולם מסתבר שהמציאות אשר חוויתי – לפחות זו שנתרה בזיכרוני – הייתה שונה מאוד: את אשר הכרתי זכרתי ואילו השאר נמוג כערפלי הבוקר לאחר זריחת החמה. כך גם ביחס לציורים ועוד יותר לפסלים שמהם "הכרתי-וזכרתי" רק בודדים, כגון "ונוס ממילוס" ו"ניקה מסמוטרכיה" מהעת העתיקה. שניהם בכניסה למוזיאון ה"לובר" או "בלזאק" של אוגוסט רודן הניצב בפאריז, בשדרות ראספאי (Raspail). אמנם הכרתי עוד כמה מעבודותיו של רודן, ביניהם היותר מפורסם "האיש החושב", אבל לא ראיתי אותן כי משום מה לא ביקרתי במוזיאון של יצירותיו אלא כעבור עשרות שנים. אותו הדין ואף קיצוני יותר היה יחסי למיכאלאנג'לו: איני זוכר שראיתי אף אחד מפסליו למעט "דוד" בפירנצה – תופעה תמוהה למדי כי למעשה גם את עבודותיו הכרתי מספרים שהיו בבית. יתרה מכך שמעתי לא פעם את הדעה שהשניים, כלומר רודן ומיכאלאנג'לו, הם משכמם ומעלה מכל שאר הפסלים והיחידים הראויים לתשומת לב.

אוגוסט רודן: "דיוקן באלוק. עטוף בחלוק" 1939 יציקת וחושב

האיש החושב, רודין, 1902, ברונה ושיש, פאריז.

ונוס ממילוס, שיש, 2.04 מ', 100 לפנה"ס, מוזיאון הלובר.

"ניקה מסמוטרכיה", 2.5 מ', שיש, 150-220 לפנה"ס, לובר.

על תופעת "הכרתי-ראיתי" אפשר לומר כי "יש לזיכרון רצון משלו" מעין "עריצות הזיכרון". אפשר גם שההסבר פרוזאי כמו המפגש עם מכר בין זרים, ובכל מקרה, תופעה המשאירה מעט מאוד מקום לכניסתו של הבלתי ידוע. לתופעה זו מצטרפות שתיים נוספות: האחת, כיצד זה שפגשתי כה מעט מעשרות התמונות שכבר הכרתי ואהבתי מספרים ומאלבומים. השניה היא היפוכה: איני זוכר אף תמונה שאהבתי, מאלה שראיתי לראשונה במוזיאונים, אבל לא הכרתי. במילים אחרות התהליך היה תמיד הפוך: קודם ההיכרות עם הרפרודוקציה ורק לאחר מכן המפגש הבלתי אמצעי עם היצירה. אפשר שגרמה לכך התחושה שהקיר הוא "שם" לעומת הרפרודוקציה שהיא כאילו "כאן". עם זאת ולמרות תופעת השיכחה, המסע היה ראוי בזכות המעבר לחומר, לצבע ולממדים אמיתיים שאיפשרו לי בהמשך לדמיין לעצמי, בעיני רוחי, גם יצירות שלא הכרתי.

ראוי אולי להוסיף ולציין שהנסיעה ברובה הפכה, כמעט בלית ברירה, למסע מוזיאונים באירופה הקלאסית – קביעה שאני מודע לה רק היום, כלומר כעבור עשרות שנים. ב-פאריז עדיין יכולתי לראות הצגות תיאטרון, סרטי קולנוע, גם אם לא הבנתי הכל ואפילו לקרוא עיתונים, אמנם בקושי רב, הן באנגלית והן בצרפתית. בין אלה זכורים לי היומונים "הרולד טריביון", "לה מונד", לעתים גם את השבועונים לתרבות ואמנות, כגון Arts. אבל בהמשך המסע, באיטליה ובספרד, היינו, נורה ואני, מנותקים לגמרי מהסביבה בגלל העדר שפה. הקשר היחיד שנתר עם העולם היה באמצעות עיתונים שקנינו פה ושם, בדרך כלל, בסמוך לתחנות הרכבת או מרכזי הערים שממילא היו סמוכים זה לזה.

בולי המנדט הבריטי

אני מניח שגורם מסייע לתופעת "הכרתי-זכרתי" הם מאות האמנים ואלפי התמונות המוצגות במוזיאונים, העולים עם האמירה "מרוב עצים אין רואים את היער". זאת בנוסף לאפולונית ששררה בהם באותה תקופה ובמיוחד בימי החורף, כאשר נורית בודדת האירה את החדרים וגם את זו נהגו השומרים להדליק רק כאשר נכנסו לחדר ולכבות כאשר יצאנו. לעומת זאת אני יכול ליחס את אותו הגורם להתעלמות מפסלים, לא כל שכן לאלה העומדים בחוף, שראיתי וזכרתי במסעותי הבאים, לאחר שכבר ידעתי על קיומם. עם כי גם במקרה זה ניתן להאשים את מאות פסלי החוצות, רובם חסרי חשיבות, הפזורים בכל אירופה: על הגגות ובגומחות הבניינים או על כניס ברחובות ובגנים. כתוצאה משפע זה קל מאוד למי שאינו בקי בדבר להתעלם מהבודדים שהם בעלי משמעות.

קיצוני מכל היה יחסי לבנינים, את אלה כלל לא הכרתי ועל כן לא זכרתי אלא כרקע, מעין מסך, שכנגדו מתרחשים חיי היומיום. כך ב-פאריז ולאורך כל המסע, הן לפני והן אחרי שהחלטתי ללמוד אדריכלות. אבל כמו שאומרים היו "יוצאים מן הכלל המעידים על הכללי". כך למשל, בשני הבניינים של ז'אק-אנג' גבריאל בכיכר "קונקורד" בפאריז, שבזכותם פניתי לתחום האדריכלות. לאלו אפשר לצרף עוד שורה לא קטנה של בנינים מוכרים וזכורים ולא רק לי אלא לכל תייר ומבקר ב-אירופה: מגדל אייפל, ב-פאריז, ארמון הדוגים ב-וונציה וכנסיית ס' פטר ב-רומא, ועוד אי אלו ברחבי העולם שהכרתי מגלויות וצילומים בלבד, כגון הפירמידות ב-מצרים הטאג' מאהל ב-הודו, ההגיייה סופיה ב-איסטנבול או הקרמלין ב-מוסקבה ואפילו כמה בארץ שהופיעו על בולי דואר מתקופת המנדט הבריטי: כיפת הסלע, בירושלים ומגדל דוד. אבל ספק אם ידעתי את משמעות ההבדל בינם לבין בנין קבר רחל שליד בית לחם, שגם הוא הופיע על גבי אחד הבולים.

"רוקמת התחרה", רמייר, שמן, 20 x 24, מוזיאון הלובר פאריז.

כאשר אני כולל יצירת אמנות תחת הכותרת "הכרתי-זכרתי" הכוונה היא לתופעת "הזיכרון הארוך", את אלו שאני רואה עד היום כאשר אני עוצם את עיני; אותה חוויה שהייתה לי כאשר ראיתי אותן לראשונה, להבדיל מעשרות או מאות האחרות שראיתי, מהן לראשונה ומהן אפילו מוכרות, אבל המפגש איתן פרח מזיכרוני. בין אלו "הנשכחים" כמה שציינתי במפורש במכתבים ששלחתי מאיטליה לנורה כאשר חזרה מ-פאריז במצוות אביה. בהמשך אביא כמה דוגמאות של יצירות שלא ראיתי, רובן ככולן מכיוון שטרם ידעתי עליהן דבר. זאת לעומת הבודדות – המופיעות בפרקים הקודמים – שראיתי ולא הכרתי קודם ואף על פי כן נחרטו בזיכרוני, ביניהן: פסיפס הגיהנום במרתף הכנסייה באי טורצילו ליד ונציה, פסיפס מעל למזבח הכנסייה במנזר מונריאל שבסיציליה והשלישית דיוקן "אזופוס" של ולאסקו במוזיאון "פראדו" במדריד.

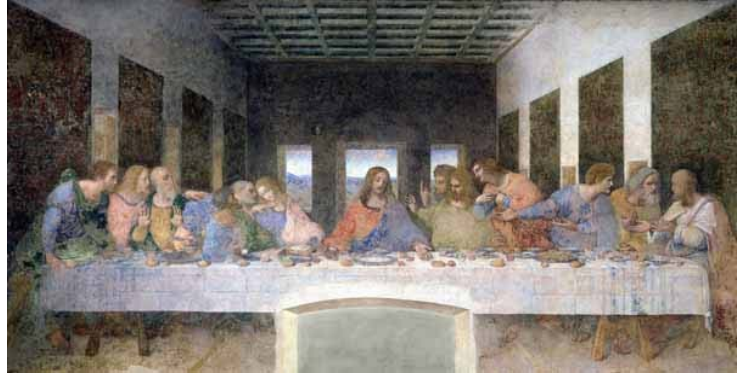

אל גרקו: מלך צרפת, מוזיאון הלובר 95 cm x 1171587-97.

את הרשימה, החלקית מאוד, של היצירות האהובות עלי כיום ואשר בזמנו "לכאורה לא ראיתי" או התעלמתי מהן, אתחיל כמו את המסע עצמו, במוזיאון "הלובר" בפאריז, עם אל גרקו: סט' לואי (מלך צרפת); יאן ורמייר: "רוקמת התחרה". הביקור במוזיאון "ריקס" באמסטרדם איני זוכר אפילו תמונה אחת, למעט "משמר הלילה" של רמברנט שכבר הזכרתי בפרקים קודמים. במילים אחרות, אף אחת מעשרות תמונות הנופים, הדיוקנאות והטבע דומם, שאני עתיד לראות שם בביקורים הבאים. התחלתי קטע זה בהסתייגות "לכאורה לא ראיתי או התעלמתי" אבל אפשר שלא בי האשם, כלומר שאותן תמונות ואולי גם הפסלים, שהחסרתי פשוט לא היו שם, מסיבה זו או אחרת – תופעה שהבחנתי בה לא פעם במרוצת השנים.

פיירו דלה פרנציסקה, "המדונה",
170X248 ס"מ, 1473, גלריה ברירה,
מילאנו.

ליאונארדו דה וינצ'י, "הסעודה האחרונה", ג'סו וטמפרה על קיר, 880X460 ס"מ, 1495-97,
סנטה מריה דלה גרציה. מילאנו.

"הדואומו", מילאנו

הגלריה ויקטור עמנואל מילאנו.

קרלו גולדוני, משרתם של שני אדונים בסגנון
"הקומדיה דל ארטה", 1753.

Antonio Vivaldi 1678-1741
Carlo Goldoni 1707-1793

המסע באיטליה התחיל ב-גינואה, ביקור שתארתי במפורט במכתבים לנורה, אבל כולו נשכח. במילאנו, "לא ראיתי" את "המדונה" של פיירו דלה פרנציסקה, שהוא כיום אחד היוצרים והיצירות האהובות עלי. אבל גם לא את "הסעודה האחרונה" של ליאונארדו. היתכן שלא ידענו על קיומן? מוזר עוד יותר שלא ראינו את "הגלריה ויקטור עמנואל" ואפילו לא את הקתדרלה הגותית בלב העיר אלא רק בביקורים מאוחרים יותר. ונציה מבחינתי הייתה מזוהה עם טינטורטו ורק שנים לאחר מכן ראיתי גם כמה תמונות של פייטרו לונגי כמו גם את בני דורו אנטוניו קאנאלטו ופראנסיסקו גוארדי יוצרים המתחברים כיום בעיני רוחי עם המחזאי קרלו גולדוני, מחבר "משרתם של שני אדונים" בסגנון "הקומדיה דל ארטה" שראיתי בתיאטרון "הבימה" עוד בטרם נסעתי לאירופה והמלחין אנטוניו ויואלדי ששמו עדין לא היה ידוע אלא למעטים.

רשימת היצירות אשר "לא ראיתי" בוונציה היה ראוי להוסיף מילה או שתיים על האדריכלות ולו רק בזכות היותה אחת הערים הבודדות, שבה נעשה כה הרבה ובמודע, בתחום הזה. אין ספק שהבחנתי בכך גם בביקור הראשון ועל אף שלא ידעתי כמעט דבר ובודאי שלא את סיפורה של העיר ובנייה או את שמותיהם ומעשיהם של המתכננים – נושא שאיני מתכוון להרחיב עליו את הדיון בהקשר זה. לעומת זאת אני מתפלא על עצמי וגם על נורה שלא הבחנו בפסל "הפרש" של וורוקו הניצב באחת מכיכרות העיר – אמן הזכור כמי שהיה המורה של דה וינצ'י. פסל נוסף שלא ראינו הוא "הפרש" של דונאטלו הניצב במרכז פאדובה – פסל שהוא הראשון בסגנון הקלאסי, שנוצר מאז העת העתיקה, כנראה בהשפעת פסל "הפרש" הניצב ברומא (היום בכיכר הקאפיטול) היחידי מנחושת שלא הותך כי נחשב בטעות לדמות הקיסר הנוצרי הראשון קונסטאנטינוס (269-337), אבל מתאר למעשה את הקיסר מרקוס אורליוס (180-121).

פירנצה היא ההפתעה הגדולה מכולם מבחינת מספר היצירות אשר "לא ראיתי". מכיוון שדנתי בקטע הקודם בפסלים אתחיל כאן באותו נושא. ראשית פסל "דוד" של מיכאלאנג'לו שראיתי גם ראיתי, בכיכר המרכזית, אבל כל השאר הניצבים אותה כיכר נעלמו מעיני בין אלה "הרקולס" של באנדינלי, "בריכת נפטון" של אמאנאטי, "פרסאוס" של צ'ליני, "חטיפת הסבינות" של ג'יאמבולוניה ואפילו לא את הדלתות שעיצב ג'יברטי עבור בית הטבילה מול הקתדרלה המרכזית; "דלתות גן העדן", כפי שקרא להן מיכאלאנג'לו. כמובן שגם מפירנצה לא זכור לי אף בנין – תופעה שאינה יוצאת דופן וכבר ניסיתי להסביר אותה כמו גם את ההתעלמות מפסלים בכיכר המרכזית. לעומת זאת קשה לי מאוד להבין כיצד לא ראיתי את התמונות גדולות המימדים של אמנים שאני עתיד לאהוב כל כך, כגון "הולדת ונוס" או "האביב" של בוטיצ'לי, "קרב סאן רומאנו" של אוצ'ילו, את עבודותיו של הנזיר אנג'ליקו שהן אמנם צנועות אבל מקסימות. או את אלו של הנזיר פיליפו ליפי שאבא שלי חזר והזכיר בחיך היות ואותו צייר- נזיר התאהב עד כלות בנזירה ובהמשך, בזכות כישרונו, קיבל אישור מיוחד להינשא לה ולשניים נולד בן שנהיה אף הוא לצייר בשם פיליפינו ליפי.

דונאטלו: הפרש : פאדובה 1447-1453 .

ורוקיו : הפרש : ונציה, 1483-88.

מרקוסס אורליוס בכיכר גבעת הקפיטול, 161-

פרסאוס עם ראש המדוזה, בנבניטו ציליני, לודגיה דה לאנסי, 320 ס"מ, 1545-54, פירנצה.

* הערה: לרשימת האמנים ראה עמוד הבא.

הרקולס וקאקוס, בנדינלי . הכיכר המרכזית, פירנצה 1583 .

"הסבינות", ג'אן בולוניה

גיברטי, שער בית הטבילה, 1425-52, פירנצה.

מזרקת נפטון, אמנאטי, הכיכר המרכזית, פירנצה, 1575.

Lorenzo Ghiberti	1375-1455
Donatelo	1386-1466
Fra Angelico	1395-1455
Paulo Uccelo	1397-1475
Filippo lippi	1406-1469
Andrea Verrocchio	1435-1488
Sandro Botticelli	1445-1510
Filippino lippi	1457-1504
Baccio Bandinelli	1493-1560
Benvenuto Cellini	1500-1571
Batolomeo Ammanati	1511-1592
Giambologna	1529-1608

את רומא, כמו את שאר איטליה, אני עתיד לבקר עוד מספר פעמים – ביקורים שהיו בהם מעט מאוד הפתעות מהסוג שאנו דנים בהם, כלומר יצירות אמנות שראיתי ופרחו מזיכרוני על אף שלימים אני עתיד להעריך כיצירות מופת. אחת הסיבות לכך היא שהמדובר, בפסלים – שממילא התעלמתי מהם לאורך כל המסע. אותו הדין לגבי בנינים; נושא שאני יכול אלא לחזור ולומר בביטחון: "לא ידעתי – לא ראיתי – לא זכרתי". באשר לנאפולי ואוצרות המוזיאון לעתיקות, שעליהם סיפרתי במכתב ששלחתי בזמנו לנורה, אלה מחכים עד היום לביקורי החוזר בין אלה פסיפס "קרב איסוס" שבו ניצח אלכסנדר מוקדון את מלך פרס, את פסל "נושא החנית" ועוד.

פיליפּינו ליפּי, דיוקן עצמי, פרט: "הפולמוס עם שמעון מאגוס", 1471-72, קפלה ברנקצ'י, סנטה מריה דל כרמינה, פירנצה.

פאולו אוצ'ולי, "קרב סאן רומאנו", 1438-1449, טמפרה ושמן, הגלריה הלאומית, לונדון.

סאנדרו בוטיצ'לי, "פרימאורה", 1482, טמפרה על פאנל, 314X203 ס"מ, גלריית אופיצי, פירנצה.

פרה פיליפּו ליפּי, "מריה והילד", סביב 1452, טונדו, קוטר: 135 ס"מ, פירנצה.

פרה אנג'ליקו, "הבשורה", 1437-46, פרסקו, מוזיאון סן מרקו, פירנצה.

מהמסע בספרד ידוע לי כיום על עוד עשרות תמונות באוסף ה"פראדו" שמשום מה לא הוצגו, ביניהן "וילה בורגזה" של ולאסקז, ואמנים אחרים, כגון זורבראן ריברה ומוריו, שהעדרן אינו מובן כלל. פחות מפתיע הן התמונות של גויא החל מהערום – נושא שכבר דנתי בו אין צורך לחזור עליו עבור דרך תמונות המרד "השני למאי 1808", כנגד הכיבוש הצרפתי בימי נפוליון או "השלישי למאי 1808" המציג את ההוצאה להורג של המורדים. אני מניח שאלו, כלומר המרד וההוצאה להורג, נראו "מסוכנות" מדי בעיני פרנקו ואנשיו, ששלטונם נשען, כמו בימי נפוליון, על הצבא והמשטרה. לעניין זה גיליתי גם קירבה מסוימת שבדאי היא זו שגרמה לסילוק תמונת המרד למרות היותה נושא כה "פטריוטי": החיילים המותקפים במרד נראים לבושים בבגדים מזרחיים. מסתבר שהיו אלה מתנדבים ממלכים שהצטרפו לצבא נפוליון במצרים. קרוב לודאי שמוצאם של חיילים אלה לא נעלם מעיני הספרדים מתנגדיו של פרנקו שהחל את דרכו לשלטון באמצעות הגדודים המרוקאים שהיו פיקודיו הנאמנים ביותר. אני מניח שאותו שיקול גרם להסתיר את תמונת משפחת המלוכה של גויא – תמונה מוזרה שבה המשפחה צוירה "כמות שהיא", וודאי שלא מעודדת לכוונתו של פרנקו להחזיר את ספרד לשלטון מלוכני לאחר מותו, כפי שאכן קרה. אבל בניגוד לציפיות המלך, כידוע, הסתפק במעמד חוקתי.

וילה מדיצ'י בגני וילה בורגזה, שמן על בד, דייגו ולאסקז, 43X48 ס"מ, 1630, בפראדו.

הסתערות הממלוקים על מגיני מדריד ה-2 במאי 1808, גויא, 1814, 245 X266, שמן על בד, מוזיאון פראדו, מדריד.

גויא, "שארל ה-IV ומשפחתו", 1800, שמן על בד, 336X280 ס"מ, מוזיאון הפראדו, מדריד.

ההוצאה להורג ה-3 במאי 1808, גויא, שמן על בד, 1814, 266 X345, מוזיאון פראדו, מדריד.

BOUCHER, FRANCOIS	1703-1770
BOTICELLI, SANDRO	1445-1510
GOYA, FRANCISCO	1746-1828
REMBRANDT	1606- 1669
RUBENS, PETER PAUL	1577-1640
TITIAN	1487-1576
VELAZQUEZ, DIEGO	1599-1660

במסע, הראשון ואלו שבאו בהמשך במרוצת השנים גיליתי תופעה שלדעתי כמעט שלא זכתה לתשומת לב. הכוונה לכך שלא זכור לי שראיתי אפילו תמונת עירום אחת. האין זה מוזר? המדובר ביצירות המוכרות היטב החל מטיציאן עבור דרך ולאסקז, רובנס, רמברנט, בושה ועד לגויא (Goya 1746-1828) ושאר אמני המאה ה-19 – תופעה שכנראה מאפיינת עד היום את רוב המוזיאונים בעולם. הייתכן שהמניע הוא צניעות וחשש מתגובת הקהל שהוא עדיין שמרני מדי? מכל מקום ספק אם אפשר לתרץ תופעה כה רחבה הנפרשת על שנים כה רבות מגורמים, כגון שיפוץ, השאלת וערוכות וכיו"ב תירוצים להעלמן של תמונות.

אנטואן וואטאו, "המסע לקיתרה", 1718-20, שמן על בד, 129X194, שארלוטנבורג, ברלין.

ז'אן הונורה פראגונארד, "הנדנדה", 1767, שמן על בד, 81"64 ס"מ, אוסף וואלס, לונדון.

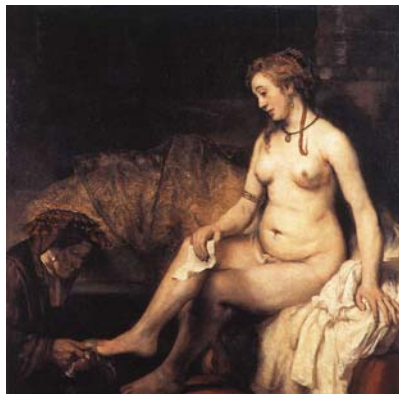
סאנדרו בוטיצ'לי, "לידת ונוס", סביב 1485, טמפרה על בד, 172.5X278.5 ס"מ, גלריית אופיצ'י, פירנצה.

פרנסואה בוש, "האודליסק החומה", 1745, שמן על בד, 53X64 ס"מ, מוזיאון הלובר, פאריז.

רובנס, "שלושת הגרציות", 1639, שמן על עץ, 221X181, מוזיאון הפראדו, מדריד.

רמברנט, "בת-שבע מתרחצת", 1654, שמן על בד, 142X142, מוזיאון הלובר, פאריז.

טיציאן, "מריה מגדלנה", סביב 1532, שמן על עץ, 84X63 ס"מ, גלריה פאלאטינה, פלצו פיטי, פירנצה.

דיאגו ולסקו, "ונוס מול מראה", 1649-51, שמן על בד, 122.5X177, הגלריה הלאומית, לונדון.

פרנסיסקו גויה, "המחה העירומה", 1799-1800, שמן על בד, 97X190 ס"מ, מוזיאון הפראדו, מדריד.